

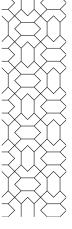
PAPER DETAILS

TITLE: Ankebût Sûresi 45. Ayetin Ibadet-Ahlak İliskisi Çerçevesinde Tahlili

AUTHORS: Salih Eryigit

PAGES: 361-397

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3787193>

ANKEBÛT SÛRESİ 45. AYETİN İBADET-AHLAK İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE TAHLİLİ

Analysis of 45th Verse of Surah al-'Ankabût within the Framework of the
Relationship between Worship and Morality

Salih ERYİĞİT

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, Türkiye.
Ph.D., The Directorate of Religious Affairs, Ankara, Türkiye.
salihgeduk2@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4895-6533

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11 Mart / March 2024

Kabul Tarihi / Accepted: 03 Haziran / June 2024

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June 2024

Cilt / Volume: 25 **Sayfa / Pages:** 361-397

Atrf / Citation: Eryiğit, Salih. "Ankebût Sûresi 45. Ayetin İbadet-Ahlak İlişkisi Çerçevesinde Tahlili [Analysis of 45th Verse of Surah al-'Ankabût within the Framework of the Relationship between Worship and Morality]". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 25 (Haziran / June 2024): 361-397.

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1451081>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Salih ERYİĞİT**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

İbadet ile ahlak arasındaki ilişki geçmişten günümüze üzerinde çokça durulan bir mesele olmuştur. Bunun sebebi, başta namaz olmak üzere, ibadetlerini yerine getiren Müslümanların bir kısmının, günah sayılan fiilleri işlemeye devam etmesi sebebiyle yapılan bu ibadetlerin ne anlam ifade ettiğini anlama çabasıdır. Bu konuya ışık tutan ayetlerden bir tanesi bizim de çalışmamıza konu edineceğimiz Ankebût suresinin 45. ayetidir. Ayet dört kısa cümleden oluşmakta ve okunduğunda zihinde belli bir mana belirmektedir. Bununla birlikte cümlelere daha yakından bakıldığında karşımıza çok farklı anlamlar çıkmaktadır. Bu çalışmada müfessirlerin farklı bakış açıları tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayet öncelikle cümle cümle tahlil edilecek, her bir cümle ile alakalı müfessirlerin görüşleri ele alınacaktır. Bu yapılırken, “Bir mümin namaz kıldığı hâlde kötülüklerden vazgeçmiyorsa kıldığı bu namazın değeri nedir? Namaz kılmadığı hâlde ahlaki olduğunu ve kendi durumunun namaz kılanlardan daha iyi olduğunu iddia eden bir kimsenin durumu nedir? Ayette geçen zikrullâh ifadesinden kasıt nedir? Zikrullâhın namaz kılmak ile bir bağlantısı var mıdır?” sorularına cevap aranacaktır. Netice olarak, namazın değerli bir ibadet olduğu ve mutlaka kulun namazını kılmaya devam etmesi gerektiği, namazın mümini aynı zamanda ahlaklı bir birey kılma gibi bir fonksiyonunun olduğu, bu sebeple kuldan sosyal hayatta daha ahlaki bir tavır sergilemesi gerektiği tespit edilmiştir. Yine kılınan namazın ahlaki bir netice doğurabilmesi için o namazda bazı özelliklerin bulunması gerektiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ankebût Sûresi, İbadet, Ahlak, Namaz, Zikir.

Abstract

The relationship between worship and morality has been an issue that has been emphasized from past to present. The reason for this is that some of the Muslims who worship in general and şalât in particular, commit acts that are considered sins, and what the meaning of worship in this case is. One of the verses that sheds light on this issue is the 45th verse of Surah al-‘Ankabût, which we will focus on in our study. The verse consists of four short sentences and when read, a certain meaning appears in the mind. We will also observe what a different and deep perspective the commentators have on the background of the apparent meaning. The verse first will be analyzed sentence by sentence. We will discuss the opinions of commentators regarding each sentence. While doing this, we will seek answers to the following questions: “If a believer prays şalât but does not give up these evils, what is the value of this prayer? What is the situation of a person who claims that he is moral and that his situation is better than these people who pray şalât, even though he does not pray? Also, what is meant by the expression dhikrullâh expressed in the rest of the verse? Is there any connection between Dhikrullâh and şalât?” As a result, we have determined that şalât is a valuable worship and that the servant must continue to şalât, şalât also has the function of making the believer a moral individual, and therefore the servant must exhibit a more moral attitude in social life. It is also revealed that for the şalât to produce a moral result, it must have some characteristics.

Keywords: Tafsir, Surah al-‘Ankabût, Worship, Morality, Şalât, Dhikr.

Giriş

Dindar/muhafazakâr kesim ile laik/seküler kesim arasındaki gerilimin arttığı günümüzde üzerinde tartışılan konulardan biri de ibadet ile ahlak arasındaki ilişki olmuştur. Özellikle laik/seküler kesim tarafından muhafazakâr camiada yaşanan bazı olaylar, dindar kesim aleyhinde genelleştirilmiş, bu tür olumsuz olayların özellikle dindar camiada meydana geldiğine dair imalara sebep olmuştur. Akabinde ise insan için önemli olan şeyin kıldığı namaz, tuttuğu oruç vs. değil kalp temizliği olduğu düşüncesi dile getirilmeye başlanmıştır. Bu durum ise ibadet ve ahlak arasındaki ilişkinin tekrar gündeme gelmesine sebep olmuştur. Nitekim konu ile alakalı olarak gerek yüksek lisans ve doktora tezi gerekse makale seviyesinde birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalara baktığımızda ise ibadet-ahlak ilişkisinde bizim bu çalışmamızda inceleyeceğimiz ilgili ayet de delil gösterilmek suretiyle asıl olanın ahlak olduğu, ibadetlerin ahlaka giden yolda bir araç mesabesinde değerlendirilmesi gerektiğine dair neticelere ulaşılmıştır. Bu görüş, bazı rivayetler ile desteklenmiş, böylece ahlaki bir netice doğurmayan ibadetin herhangi bir değerinin olmayacağı kanaatine varılmıştır.¹ Bu çalışmamızda, ibadetler içerisinde son derece önemli bir yeri olan namazın ahlak ile ilişkisini kuran Ankebût sûresinin 45. ayeti merkeze alınarak namaz-ahlak ilişkisi ile ahlaki sonuç meydana getirmeyen bir ibadetin nasıl değerlendirilmesi gerektiği incelenecektir. Çalışmamızın ana kaynaklarını, hicrî ikinci asırdan itibaren günümüze kadar yazılmış olan önemli tefsir kitaplarının oluşturması sebebiyle ayete verilen manaların zaman içerisinde herhangi bir değişikliğe uğrayıp uğramadığı takip edilecektir. Netice olarak namazın yalnızca bir ibadet olması yönüyle dahi son derece önemli ve değerli olduğu, ahlaki bir netice ortaya çıkarmasa bile kılınmaya devam edilmesi gerektiği, daha da önemlisi

¹ Hafsa Kesgin, “Günümüzde İbadetlerin Forma İndirgenmesinin Dini ve Ahlaki Sonuçları”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 232; Ayşe Akkaya, *Kur’ân’ın İbadetle ilgili Hükmünde Ahlaki Boyut* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 94-95; Mürüvvet Tezekici, *İslam’daki Temel İbadetlerin Ahlaki Boyutu* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 6.

aslında kılınan her namazın mutlaka bir ahlaki netice doğurduğu fakat kişinin bunun farkında olmadığı/olmayabileceği ortaya konulmuştur.

1. Ankebût Sûresi Hakkında Genel Bilgi

Ankebût sûresi Mushaf'ta yirmi dokuzuncu, iniş sırasına göre seksen beşinci sırada yer almaktadır. Genel kanaat sûrenin Mekke'de indiği yönünde olsa da tamamının Medine'de nazil olduğu da söylenmektedir. Bir diğer görüş ise büyük bölümünün Mekke'de, sûrenin başındaki on veya on bir ayetin ise Medine'de nazil olduğu yönündedir. Bunun tam tersi de ifade edilmektedir. Sonuç olarak sûrenin tamamının hicretten hemen önce² veya hemen sonraya tekabül eden bir zaman dilimi içerisinde nazil olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.³

Sûrenin konusu, doğru bir inanca sahip olmak ve buna uygun bir hayat sürmektir. Bu sebeple insanın başıboş yaratılmadığı ve Allâh'a karşı sorumlu olduğu, dolayısıyla bu hayatta imtihana tabi tutulduğu ifade edilmektedir. Daha sonra bazı peygamberlerin hayatından bahsedilerek onlardan ibret alınması gerektiği anlatılmaktadır. Ardından namaza ve onun ahlak ile ilişkisine değinen sûre müşriklerin itirazlarına cevap vermekte ve onların inanç konusundaki çelişkileri ortaya konulmaktadır. Allâh yolunda samimiyetle çaba gösterenlere Allâh'ın yardım edeceği bildirilerek sûre sonra ermektedir.⁴

Namaz ve ahlak ilişkisinden bahseden 45. ayetin öncesi ile olan münasebetine baktığımızda, bu ayetle Hz. Peygamber'in teselli edildiğini görmekteyiz. İnsanların inkârda direttiğini gören Hz. Peygamber son derece üzölmüştür. Bunun üzerine ayet, eğer sen onların inkârı sebebiyle üzülyyorsan, sana vahyolunanı oku. Çünkü o vahiyde senin başına gelenin onların başına da geldiğini göreceksin. Onlar da tebliğde bulundular, deliller ileri sürerek onları inkârdan vazgeçirmeye çalıştılar.

² Emin Işık, "Ankebût Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/214.

³ Hayrettin Karaman - Mustafa Çağrı - İbrahim Kâfi Dönmez - Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 4/250.

⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/250-251.

Fakat onlar da kavimlerini dalalet ve cehaletten kurtaramadılar, demektedir.⁵

Hız. Peygamber'e teselli, iki emir üzerinden verilmektedir. Bunlardan birincisi Kur'ân'ı okuması, diğeri ise namaz kılmasıdır. Bunun sebebi şudur: Allâh Teâlâ, Hız. Peygamber'i teselli etmek istediğinde ona, bir elçinin görevinin ne olduğunu hatırlatmaktadır. Bu görev Allâh ile kullar arasında vasıta olma görevidir. Taraflardan biri elçinin davetine icabet etmeyerek Allâh'tan yüz çevirip onunla olan bağlantıyı koparsa da diğerk taraf olan elçi bu bağlantıyı devam ettirmelidir. Dolayısıyla elçiye düşen, yönünü kendisini elçi olarak gönderene dönerek onun rızası için namaz kılmaktır. Ayette ayrıca kulun Rabbine karşı olan görevi üç başlık altında toplanmaktadır. Bunlar doğru bir itikat, zikir ve sâlih ameldir. İtikat, tekrar eden bir vazife değildir. Kul bir defa iman eder ve bu iman onda sabittir. İtikat bakımından insanların en kâmilî Hız. Peygamber'dir. Bunun tekrarı olmayınca Hız. Peygamber'e ayette bu emir verilmemiş fakat zikir ve ibadet tekrar edildiği için bu ikisi emredilmiştir.⁶ Nitekim Hız. Peygamber'in, kendisini üzen bir olay olduğunda hemen namaz kıldığını ifade eden rivayet⁷ onun namaz ile nasıl bir teselli aradığını göstermektedir.

2. Ayetteki İki Emir ve Bu Emrin Muhatabının Kim Olduğu Meselesi

Konuya girmeden önce ayetin meâlini vermek uygun olacaktır. “Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülüğten meneder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.”⁸

Ayet “ütlü” yani “oku” emriyle başlamaktadır. Müfessirler bu hitabın kime olduğu noktasında farklı kanaatler ortaya koymuşlardır. Bir

⁵ Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 25/66; Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Beyrût: Müessesetü't-Târih, ts.), 20/177.

⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 25/64.

⁷ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eşraf es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Halil Me'mûn (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2001), 1319.

⁸ el-Ankebût 29/45.

görüŖe göre burada hitap Hz. Peygamber'e yöneliktir ve kitabı bizzat kendisinin okuması istenmektedir.⁹ Bunu, Kur'ân'ı okumaya devam etmesi şeklinde anlamak da mümkündür. Maksat ise bu tilavet ile Allâh'a yaklaşmak, içinde geçen manaları hatırlamak ve insanlara hatırlatmak, onları, içerisinde bulunan ahkâm, güzel ahlak ve güzel edep ile amele teşvik etmektir.¹⁰

Hitabın Hz. Peygamber'e olmakla birlikte kitabı kendisinin okuması değıl de başkasına okuması şeklinde anladığımızda muhatabın kim olduğunu tayin etmek gerekmektedir. Ayette kitabı kime okuması gerektiğı ifade edilmediğı için¹¹ hitabın umûmî olduğı düşünülerek vahyi bütün mükelleflere okumak şeklinde anlamak mümkündür.¹² Bununla birlikte ehli kitaba Kur'ân'ı okuması şeklinde de anlaşılabilir.¹³ Bu emir sadece Kur'ân'ı okumayı değıl aynı zamanda tebliğı de içermektedir.¹⁴

Emrin muhatabının Hz. Peygamber olmasındaki maksat ise davet sürecinde, şeriatın çizdiği çerçeve içerisinde ayağı sabit kılmak, kalbini teyit etmektir. Hz. Peygamber'in müminlerin örneğı ve önderi olması sebebiyle ona verilen emir ümmete de verilmiş gibidir. Nitekim ayetin son kısmında yer alan, "*Allâh onların yapmakta olduklarını bilmektedir.*" cümlesinde fiilin çoğul olarak gelmesi de bunu desteklemektedir. Tilavetin emredilme sebebi ise Kur'ân'da irşat adına hiçbir ekşiğın bulunmadığını bizzat görmesi içindir.¹⁵

⁹ İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2001), 11/166; Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, *et-Tıbyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Habib Kayser el-Âmilî (Kum: Zevî'l-Kurbâ, 1431), 8/212; Ebû Muhammed İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz, fî tefsiri'l-kitâbi'l-azîm*, thk. 'Abdullâh b. İbrâhîm el-Ensârî (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 11/397; Nizâmüddîn el-Hasen b. Muhammed en-Nisâbüri, *Tefsîru ġarâibu'l-Kur'ân ve rağâibu'l-Furkân* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 5/389; Ebu'l-Fazl Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 11/243.

¹⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 11/243.

¹¹ Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasît fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-mecîd*, thk. 'Âdil Ahmet 'Abdulmevcûd (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/421-422; el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît* (İskenderiye: Dâru'l-Musavvirî'l-'Arabî, ts.), 17/532.

¹² Tûsî, *et-Tıbyân*, 8/212; Tâhir b. 'Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-temvîr*, 20/177.

¹³ Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferîd (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 2/520; Ebû Muhammed İbn Vehb, *Tefsîru İbn Vehb*, thk. Ahmed Ferîd (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 2/141.

¹⁴ 'İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût (Dımaşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2010), 6/263.

¹⁵ Tâhir b. 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-temvîr*, 20/178.

Yukarıda bu ayetin Hz. Peygamber'e tesellide bulunduğunu ifade etmiştik. Nitekim önceki ayetlere baktığımızda bunu daha net bir şekilde görmekteyiz. Bu ayetle Hz. Peygamber'e, insanların inkârı sebebiyle çok fazla üzülmemesi ve kendisine indirilen vahyi okuması emredilmektedir. Bu bağlamda Hz. Nûh, Hz. Lût ve diğer peygamberlerin kavimleri ile yaşadıkları hadiseler muhatabın dikkatinin çekilmesi manidardır. Zira onlar da elçi olarak gönderildikleri kavimlerine birçok delil getirmiştir. Fakat onların bu çabası muhataplarını dalalet ve cehaletten kurtarmak için yeterli olmamıştır. Dolayısıyla ayet bu durumun yalnızca Hz. Peygamber'e has bir durum olmayıp bütün peygamberlerin yaşadığı ortak bir sorun olduğuna dikkat çekmektedir. Dikkat edilirse ayet “*ütlü*” emriyle başlamış fakat devamında “*aleyhim*” dememiştir. Çünkü bu emir, Hz. Peygamber'in inanmayan insanlardan ümidini kestikten sonra onu teselli için inmiştir. Dolayısıyla vahyi, teselli bulmak için bizzat Peygamber'in kendisinin okuması ve öncelikle kendisinin teselli bulması sonucuna varmak mümkündür.¹⁶

“*Namaz kıl*” emrinin muhatabı Hz. Peygamber ve ümmettir. Namazı kılmanın¹⁷ rükûsu, secdesi, ka'desi, teşehhüdü ve bütün şartlarıyla namazı eda etmek, Allâh'ın farz kıldığı namazı hududuna riayet ederek eda etmek,¹⁸ onu tamamlamak yani tam kılmak,¹⁹ namazı idame ettirmek (süreklî kılmak) ve hududunu (şartlarını) yerine getirmek anlamına gelmesi mümkündür.²⁰ Namaz, cemaat ile eda edilen farz namazları ifade etmektedir. Hz. Peygamber'e namazı ikamenin emredilmesi dolaylı olarak ümmete de emir anlamına gelmektedir. Bu sebeple emrin illeti, “Çünkü namaz fahşâ ve münkerden alıkoyar.” şeklinde ifade edil-

¹⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, thk. İbrahim Şemsüddin (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 25/63-64; en-Nisâbü'rî, *Tefsîru şarâibu'l-Kur'an*, 5/389-390.

¹⁷ Ebû 'Abdillâh, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an* (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 1996), 13/360-361.

¹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/166-167; et-Tüsî, *et-Tıbyân*, 8/213.

¹⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/520; İbn Vehb, *Tefsîru İbn Vehb*, 2/141; el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 17/532.

²⁰ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 11/397; Ebu'l-Berakât en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Mervân Muhammed Şe'âr (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1996), 2/678; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 6/263.

miştir. Dolayısıyla onlara, “Onlara namaz kıldır. Çünkü namaz fahşâ ve münkerden engeller.” denilmiş olmaktadır.²¹

Sonuç olarak diyebiliriz ki ayette kılınması istenen namaz gerek abdest, kıraat, rükû, secde, ta’dîl-i erkân gibi zahiri şartlarına ve rükünlerine gerekse ihlâs, huşû, takva gibi manevi şartlarına özen gösterilerek kılınan namazdır.²²

Ayetteki emir bütün ümmete yöneliktir. Özellikle namazın emredilme sebebi, onun dinde son derece önemli bir yere sahip olması, kötü ve yanlış olarak görülen davranışları engellemesidir. Onun için kıldan istenen davranış namazın kılınmasıdır. Çünkü namazda bu manada ilahi bir sır vardır ve bunu ancak Allâh bilir.²³ Ayette kastedilen namazın beş vakit namaz olması en kuvvetli ihtimaldir. Nitekim ayetin tefsiri sadedinde zikredilen rivayetlerin tamamı namaz ile alakalıdır. Müfessirlerin çoğunluğu bu kanaatte iken ikinci bir görüş olarak burada namazdan kasıt namazın kılındığı mekân olan mescitte veya bizzat namazın içinde okunan Kur’ân’dır.²⁴ Ayetin manası ise, “*Kur’ân, kişiyi fahşâ ve münkerden engeller.*” olur. Nitekim bu manayı destekleyen bir rivayet de mevcuttur. Cabir’den nakledildiğine göre bir kişi Hz. Peygamber’e, bir adamın bütün gece Kur’ân okuduğunu, fakat sabah olduğunda hırsızlık yaptığını söyleyince Hz. Peygamber ona, “Kıraati onu engelleyecektir.” demiştir. İbn Ömer de burada namazın Kur’ân olduğunu ifade etmiştir.²⁵ Yani namazda okunan Kur’ân bütün kötü, yanlış ve çirkin davranışlardan alıkoyar denilmiştir.

Âlûsî (öl. 1270/1854), ayetin zahirinden burada geçen namaz ile bilinen namazın anlaşıldığını belirtmiştir. Ayrıca sahih rivayetler de bu görüşü desteklemektedir. Bir görüşe göre burada namazdan kastın dua olduğu söylenmiştir. Fakat bu yorum herhangi bir gerekçe olmaksızın zahirden sapmak olduğu için dikkate alınmamıştır.²⁶

²¹ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 11/244.

²² Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 4/252.

²³ Tâhir b. ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 20/179.

²⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/167.

²⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/167.

²⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 11/245.

3. Namazın Fahşâ ve Münkerden Alıkoymasına Meselesi

3.1. Fahşâ ve Münkerin Ne Olduğu Meselesi

Konuyu daha iyi anlayabilmek için ayette geçen fahşâ ve münker kavramlarına verilen anlamları ortaya koymak önem arz etmektedir. Nitekim müfessirler bu kavramlara çok farklı manalar vermişlerdir. Onlara göre fahşâdan kasıt her türlü günah,²⁷ zina²⁸ veya zina gibi çirkin fiillerdir.²⁹ Münker ise aklın ve şer'in güzel görmediği davranışlar,³⁰ herhangi bir şeriatta ve âdetde bilinmeyen,³¹ her türlü günah,³² şeriatta ve sünnette bilinmeyen,³³ aklın ve şer'in kötü gördüğü şeylerdir.³⁴

Ayette geçen “fahşâ” ve “münker” kavramları marifedir ve bu tarif cins içindir. Yani kötü ve çirkin olarak vasıflanan bütün davranışları içine almaktadır. Namaz kılan kişi namaz esnasında Rabbinin azametini ve ona itaatın gerekliliğini, bununla birlikte işlediği kötü fiilleri hatırlamaktadır. Bu durum ise onu en azından bu kötü fiillerin bir kısmından vazgeçmeye sevk etmektedir.³⁵

3.2. Namazın Nehyetmesi

Namazın fahşâ ve münkerden alıkoymasının nasıl veya nerede gerçekleştiği hususunda ulemeden iki farklı görüş nakledilmiştir. Birincisi namazın içinde, ikincisi ise namazın dışında yani toplumsal hayatta nehyetmesidir.

Konunun detaylarına girmeden önce şu hususu da ifade etmek gerekir ki, buradaki lafız, namaz kılan her bir kişinin bu hükmün dışına çıkmayacağı, yani namaz kılan bir kişinin asla günah işlemeyeceği anlamında değildir. Falanca kişi kötülükten nehyediyor denildiğinde bu

²⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/520; İbn Vehb, *Tefsîru İbn Vehb*, 2/141.

²⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/167.

²⁹ Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/374.

³⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/520; İbn Vehb, *Tefsîru İbn Vehb*, 2/141.

³¹ İbn Vehb, *Tefsîru İbn Vehb*, 2/141.

³² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/167.

³³ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 17/532.

³⁴ Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/374.

³⁵ Tâhir b. 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 20/178.

ifade o kişinin bütün kötülükleri engellediği anlamına gelmemektedir. Yalnızca o kişide böyle bir vasıf vardır demektir.³⁶

Ayet muhatabına namaz ile ilgili bir bilgi vermektedir. Fakat müfessirlerin bir kısmına göre bunun emir anlamında olduğu söylenmiştir. Yani mana, “Namaz kılan kişi kötülükleri bıraksın.” demektir. Çünkü namazın bizzat kendisi nehyetmez. Fakat namaz nehyin sebebidir.³⁷ Namazın bizzat kendisinde namazdan engelleme gibi bir vasıf olmadığı için buradaki nehyi mecaz olarak anlamak gerekmektedir. Dolayısıyla ayet bize, namazın kötülüklerden uzak kalmayı kolaylaştırmakta olduğunu anlatmakta, namaz kılan müminin asla kötülük işlemeyeceğini söylememektedir. Nitekim namaz kıldığı hâlde günah işlemeye devam eden nice insanların varlığı bilinen bir husustur.³⁸

3.2.1. Namazın Fahşâ ve Münkerden Engellemesi Bağlamında Nakledilen Rivayetler

Namazın kötülüklerden alıkoyması ile ilgili tefsir kitaplarının hemen hemen tamamında aynı rivayetler nakledilmektedir. Bu rivayetlerin bir kısmı doğrudan Hz. Peygamber’den nakledilirken diğer bir kısmı ise sahabeden gelmektedir. Hz. Peygamber’den nakledilen rivayetler şunlardır:

Rivayete göre Hz. Peygamber’in arkasında namaz kılan bir kişi pek çok ma’siyet de işlemektedir. Bu durum Peygamber’e bildirilince o, “Namazı onu bu kötülükten engelleyecektir.” der. Çok geçmeden bu kişi tövbe eder, hâlini düzeltir ve işlemiş olduğu ma’siyetlerden vazgeçer.³⁹

Nesefî (öl. 710/1310), Hz. Peygamber’e nispetle iki farklı rivayet nakleder. Bunlardan birincisi şudur: “Bir gün Hz. Peygamber’e bir

³⁶ Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. ‘Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâiki ğavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*, thk. Muhammed ‘Abdusselâm Şâhîn (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009), 3/442; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî, *el-Bahrûl-muhît*, thk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2010), 7/149.

³⁷ Kurtubî, *el-Câmi’u li ahkâmi’l-Kur’ân*, 13/362.

³⁸ Tâhir b. ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 20/179.

³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu’ayb el Arnavût (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2015), 2/447; Ebu’l-Hasan ‘Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, thk. Mûsâ Mes’ûd (Kâhire: Dâru’n-Neşr, 2009), 2/57.

kişinin gündüz namaz kılıp gece hırsızlık yaptığından bahsedilince o, ‘Namazı onu bu fiilinden engelleyecektir.’ demiştir.” Bir diğer rivayet ise şudur: “Ensârdan bir genç namazlarını Peygamber ile birlikte kılar-ken aynı zamanda pek çok fuhşiyâtı işlemektedir. Peygamber’e onun bu durumu aktarılınca o, ‘Namazı onu engelleyecektir.’ buyurmuştur. Çok geçmeden o genç tövbe etmiştir.”⁴⁰

Küçük lafız farklılıklarıyla birlikte aynı konudan bahseden bu rivayetlerin yanında nakledilen bir diğer rivayette Hz. Peygamber, “Her kimi namazı fahşâ ve münkerden engellemezse bu namaz onu yalnızca Allâh’tan uzaklaştırır ve ona karşı Allâh’ın öfkesini arttırır.”⁴¹ buyurmuştur.

Sahabeden nakledilen rivayetlerin başında ise İbn Mes’ûd’a nispet edilen, “Namaz ancak kendisine itaat edene fayda sağlar.” rivayeti gelmektedir.⁴² Bir diğeri ise, “Kime namazı ma’rûfu emretmeyip münkerden alıkoymazsa o namaz kişiyi ancak Allâh’tan uzaklaştırır.” rivayeti-
dir.⁴³

İbn ‘Abbâs’a nispet edilen rivayetlerden biri de şudur: “Namazda ma’siyetten geri durma ve uzaklaşma vardır.” Bir diğer rivayet ise şudur: “Kimin namazı onu fahşâ ve münkerden alıkoymazsa o namaz o kişiyi ancak Allâh’tan uzaklaştırır.”⁴⁴

Bu rivayetlerden sonra Taberî (öl. 310/923) ashaba değil de doğrudan Hz. Peygamber’e nispet edilen rivayetleri nakleder. Bunlardan ilki İbn Mes’ûd’un Hz. Peygamber’den naklettiği ve doğrudan İbn Mes’ûd’a nispet edilen, namaza itaat etmenin ne anlama geldiğini açıklayan şu hadistir: “Namaza itaat etmeyenin namazı yoktur. Namaza itaat, kılınan namazın kişiyi fahşâ ve münkerden alıkoymasıdır.”⁴⁵

Ardından Taberî yukarıda İbn ‘Abbâs ve İbn Mes’ûd’a nispet edilen rivayeti Hz. Peygamber’e nispet ederek nakleder: “Kim kendisini fahşâ

⁴⁰ Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl*, 3/374-375; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânîl-‘azîm*, 6/265.

⁴¹ ‘Abdurrazzâk b. Hemmâm es-San’anî, *Tefsîru ‘Abdirrazzâk*, thk. Mahmûd Muhammed ‘Abduh (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999), 3/7.

⁴² ‘Abdurrazzâk, *Tefsîru ‘Abdirrazzâk*, 3/7.

⁴³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/168.

⁴⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/168; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 17/533.

⁴⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/168; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 17/534.

ve münkerden uzaklaştırmayan bir namaz kılsa bu namazı ile ancak Allâh'tan uzaklaşır.”⁴⁶

Hasan Basrî ve Katâde'den ise “Kimi namazı fahşâ ve münkerden alıkoymazsa onun namazı namaz değil vebaldır.” rivayeti nakledilmektedir.⁴⁷

İbn Kesîr (öl. 774/1373), Hz. Peygamber'e nispet ederek yalnızca İmrân b. Husayn'den nakledilen şu rivayeti aktarmıştır: “Hz. Peygamber'e bu ayet hakkında sorulunca kimi namazı onu bu iki kötülükten alıkoymazsa onun namazı yoktur buyurmuştur.” İbn Kesîr'e göre rivayetler hususunda doğru olan, bu konudaki bütün rivayetlerin İbn 'Abbâs, İbn Mes'ûd, Hasan, Katâde, A'meş ve diğer ulemeden nakledilmiş olmasıdır.

Hadisleri incelediğimizde lafız ve manaları birbirine yakın olan rivayetlerin farklı sahabelerden rivayet edildiğini görüyoruz. Bazı rivayetler ise hem Hz. Peygamber'e hem de sahabeye nispet edilmektedir. Burada İbn Kesîr'in de ifade ettiği gibi bu rivayetlerin doğrudan sahabeden gelmesi isabetli görünmektedir.

3.2.2. Namazın İçinde (Namaz Kılarken) Fahşâ ve Münkerden Alıkoyduğu Görüşü

Namazın kişiyi kötülüklerden uzak tutması söz konusu olduğunda öncelikle namaz dışında toplumsal ilişkilere yansıyan ahlaki boyut akla gelmektedir. Ancak müfessirlerin bir kısmı, özellikle de ilk dönem müfessirleri, bu engel olmayı namazın içinde, yani namaz kılarken bu fiillerden uzak durmak şeklinde anlamışlardır. Bir mümin namaz kıldığında namazdan ayrılincaya kadar fahşâ ve münker diye ifade edilen kötü davranışlardan uzak kalmış olmakta ve ayet de bu vakıayı ortaya koymaktadır.⁴⁸

Bu müfessirler yukarıda zikredilen konu ile ilgili rivayetleri de bu

⁴⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/169; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 17/534; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 6/267.

⁴⁷ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 17/532; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 2/678.

⁴⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/521; 'Abdurrazzâk, *Tefsîru 'Abdirrazzâk*, 3/8; İbn Vehb, *Tefsîru İbn Vehb*, 2/141; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/170; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (b.y.: Eser Neşriyat ve Dağıtım, ts.), 5/3780.

bağlamda değerlendirmiştir. Nitekim Taberî ayetin tefsirinde ilgili rivayetleri aktardıktan sonra kendi görüşünü dile getirir. Ona göre İbn ‘Abbâs ve İbn Mes‘ûd’un ifade ettiği gibi namaz insanı kötülük yapmaktan engeller. Devamındaki açıklamalardan anlıyoruz ki Taberî bunu “Namazın içinde isen kötülük yapmazsın.” şeklinde anlamaktadır. Burada İbn Mes‘ûd’un, “Kim namazına itaat etmezse Allâh’tan uzaklığını artırır.” demesinin sebebi budur. Yani kişinin namaza itaat etmesi demek namazın sınırlarına riayet ederek onu kılmak demektir ki ancak böyle bir namaz onu fahşâ ve münker işlemekten uzak tutar. O, bu görüşünü desteklemek için de İbn ‘Avn’dan (öl. 151/768) şu görüşleri nakleder: “Kişi namazda olduğu sürece ma‘rûf üzeredir. Böylece kişi fahşâ ve münkerden uzaktır. Fahşâ zina, münker ise ma‘siyettir. Kim namazda o namazı bozacak bir fuhşiyât ve ma‘siyet işlerse şüphesiz o kişinin namazı namaz değildir.”⁴⁹ Namaz, kulu, “Namazda iken bu kötü fiilleri yapma!” diyerek onu engellemiş olmaktadır. Namaz sona erdiğinde Allâh’ın azametini ifade eden söz ve fiiller sona erdiğinde nehyetme vasfı da sona ermiş olmaktadır.⁵⁰ Hammâd (öl. 120/738), İbn Cüreyc (öl. 150/767), Kelbî (öl. 146/763) ve diğer bazı ulema kulun namazda bulunduğu süre içerisinde yani namaz kılariken başka bir şeyle meşgul olamayacağından kötülüklerden uzak kalacağını, dolayısıyla mananın da bu olduğunu ifade etmişlerdir.⁵¹

3.2.3. Namazın Dışında Fahşâ ve Münker İşlemeye Engel Olduğu Görüşü

Namazın fahşâ ve münkerden alıkoyması ile alakalı ikinci görüş bu alıkoymanın namazın dışında olduğu görüşüdür. Bu görüşe göre namaz kılan bir müminin, toplumsal hayatta çirkin görülen bu iki fiilden uzak durması gerekmektedir. Nitekim bu düşünceyi ilk olarak dile getirenlerden biri Sehâvî’dir (öl. 643/1245). O, meseleye, doğrudan namaz kıldığı hâlde kötü fiillerden vazgeçmeyen kişilerin durumu

⁴⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/171; ‘Abdurrazzâk, *Tefsîru ‘Abdurrazzâk*, 3/7; Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, 3/375.

⁵⁰ ‘Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî*, 11/246.

⁵¹ İbn ‘Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 11/398.

hakkında sorulacak bir soruya cevapla başlar. Ona göre burada kastedilen namaz, huşû içerisinde, kulun, Allâh'ın huzurunda bulunduğu bilincinde olarak ve Allâh'tan muvaffakiyet ve hidayet isteyerek kıldığı namazdır. Devamında ise yukarıda geçen ma'siyet işleyen genç rivayetini nakleder. Rivayete göre Hz. Peygamber'in arkasında namaz kılan bir kişi aynı zamanda pek çok günah işlemektedir. Bu durum Peygamber'e bildirilince o, "Namazı onu bu kötülükten engelleyecektir." der. Çok geçmeden bu kişi tövbe eder, hâlini düzeltir ve işlemiş olduğu ma'siyetlerden vazgeçer.⁵²

Namaz gibi farz olan bir vecibeyi yerine getirdiği için bu vesileyle yanlış davranıştan ve kötülükten uzak kalması kul için büyük bir lütuftur. Dolayısıyla namaz sanki bizzat sözlü olarak kişiye "kötülük yapma" demiş olmaktadır.⁵³ Bunun da sebebi, namazda tesbîh, tekbîr, kıraat ve başka ibadet çeşitleri olmasıdır. Bütün bu ibadetler de sanki sözlü olarak kendi cinsinden olan hayır amellere çağırırken zıddı olan amelleri de engellemektedir. Hakkı ve hakikati bilmeye götüren her delil ona çağırın iken zıddı olan batıldan da engellemektedir. İşte bu sebeple İbn Mes'ûd, "Namaz münkeri nehyeder, ma'rûfu emreder." derken İbn 'Abbâs ise, "Namaz ancak kendisine itaat edene fayda verir." demiştir.⁵⁴

Allâh Teâlâ ayette namazın kötülükten alıkoyacağını bildirmiştir. Dolayısıyla kim namazı kılar fakat kötülüklerden geri durmazsa onun namazı Allâh'ın kılınmasını istediği namaz değildir. Eğer namaz kılan bu kişi bir gün tövbe ederse biz anlarız ki bu durum namazın kötülükleri engelleme vasfı sebebiyle gerçekleşmiştir. Kıldığı namaz ona fayda sağlamış ve onu kötülüklerden alıkoymuştur. Eğer alıkoymazsa kişi bir müddet sonra muhakkak o kötü davranışı bırakacaktır.⁵⁵ Mümin, namazını güzel bir şekilde eda ettikten sonra günaha meyledeceği bir

⁵² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2, 447; Sehâvî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/57; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 17/532; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 6/267.

⁵³ Sehâvî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/57; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 17/532; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 6/267.

⁵⁴ Tûsî, *et-Tıbyân*, 8/213.

⁵⁵ Vâhidî, *el-Vasît*, 3/421-422; Vâhidî, *el-Basît*, 17/532-533.

anda hemen namazını hatırlar ve “Namazımı bozmayayım.” diye düşünür. Böylece namaz o kişinin günahattan uzak durmasına vesile olur.⁵⁶

Namazın içinde kötülüklerden uzak kalma hâli bir vakiadır. Fakat ayet sadece bunu ifade etmemektedir. Nitekim namaz, namaz bittikten sonra da bu fiili icra eder. Nehiy, intihâyı istilzam etmese de herhâlde iktiza eder. Yani bir yasaklama emri herkesin o fiili kesin olarak bırakmasına sebep olmasa da o fiilin yapılmaması gerektiğini ifade etmiş olur. Namazın sınırlarına riayet edildikçe namazın dışında da kötülükler sona erer. “*Feveylün li'l-musallîn*”de sınıra riayet etmeme, “*fi salâtilim hâşî'ün*”da sınıra riayet vardır. Namazın gayesi Allâh'ı anmak ve Allâh tarafından anılmaktır. Bu seviyeye ulaşmak için de onun huzurunda olduğunun farkında olarak niyet ve ihlâsla namaz kılmak gerekmektedir.⁵⁷

Ankebût sûresi 45. ayete göre gerek abdest, kıraat, rükû, secde, ta'dîl-i erkân gibi namazın zahiri şartlarına ve rükünlerine, gerekse ihlâs, huşû, takva gibi manevi şartlarına özen gösterilerek kılınan namaz, İslam'ın ve sağduyu sahibi erdemli toplumların, yalan, iftira, insanları aldatma, zina ve hırsızlık gibi edepsizlik, hayâsızlık ve kötülük sayıp reddettiği tutum ve davranışlarla uyumsuz, adeta bir nasihatçi, bir uyarıcı gibi namaz kılan kişiyi bu davranışlardan men eder. Böylece ayette namazın ahlaki tesirlerine, kötülüklerle karşı koruyucu özelliğine işaret edilmekte; namaz kıldıkları hâlde hak ve hukuk gözetmeyen, edep ve ahlak kurallarına uymayanlara da dolaylı bir uyarı yapılmaktadır.⁵⁸

Namazın kötülükleri işlemekten engel olmasını beş vakit namazın vakit aralarındaki günahları örteceği şeklinde anlayan müfessirler de olmuştur. Buna da onlar evinin önünden nehir akan kişinin temizlenmesi hadisini⁵⁹ delil getirmektedirler. Delil getirilen hadisten de anlaşılacağı üzere namaz kılan mümin hiç günah işlemez olmayıp küçük günahlar işler. Kıldığı beş vakit namaz da bu küçük günahları temizler.⁶⁰

⁵⁶ Vâhidî, *el-Vasît*, 3/421-422; Vâhidî, *el-Basît*, 17/532-533.

⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/3780.

⁵⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/250.

⁵⁹ Buhârî, “Mevâkîr”, 6. Müslim, “Mesâcid”, 283.

⁶⁰ Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 13/362.

Görüldüğü gibi müfessirlerden bir kısmının kanaatine göre, namazın kötülüklerden alıkoyma vasfının namaz kılma esnasında gerçekleşmekle birlikte ayetin asıl hedefinin, bu vasfın namazın dışında da gerçekleşmesi gerektiğidir. Dolayısıyla müfessirler konu ile ilgili rivayetleri de bu bağlamda değerlendirmişlerdir.

3.2.4. İki Görüşün Değerlendirilmesi

Müfessir İbn ‘Atiyye (öl. 541/1147), namazın kötülüklerden namaz kılınırken alıkoyması şeklindeki görüşü yanlış bulmakta ve namaz kılıp bütün kötülükleri işleyen gencin durumunun Hz. Peygamber’e haber verildiği rivayeti aktararak bu görüşün doğru olmadığını ifade etmektedir.⁶¹ Bu konuda Râzî (öl. 606/1210) de İbn ‘Atiyye gibi düşünmektedir. Ona göre kişinin namazda bulunduğu zaman diliminde herhangi bir yanlış davranışta bulunmadığı doğrudur. Fakat bu özellik namaza ilave bir mana ve övgü katmamaktadır. Nitekim uyku gibi başka davranışlar da kötülük yapmama anlamında benzer bir işleve sahiptir. Bu sebeple Râzî burada namazın kesin bir şekilde kötülüklerden alıkoymağını kabul etmektedir.⁶² Muhammed Emîn eş-Şinkîti’nin Bakara 153. ayetinde geçen istiânenin (yardım isteme) Ankebût sûresindeki bu ayetle açıklandığına dikkat çekmesi, namazın, namaz dışındaki kötülüklerden alıkoymağı görüşünü destekler niteliktedir. Nitekim onun bu konudaki açıklaması şöyledir: “Namaz ile yardım istemede bir problem yoktur. Bundan maksat namaz ile Allâh’tan yardımın neticelerini istemektir. Namaza layık olmayan şeylerden alıkoyması istiânenin sonuçlarındandır. Ankebût, 45. ayette, “*Şüphesiz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar.*” ibaresi buna işaret etmektedir.⁶³ Aslında bu hususta doğru olan görüş İbn ‘Atiyye ve Râzî’nin dile getirdiği görüş olmakla birlikte diğer müfessirlerin neden tercihini namaz kılarken kötülüklerden uzak kalma yönünde kullandığı noktasında zihinlerde bir soru işa-

⁶¹ İbn ‘Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 11/398.

⁶² Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, 20/177; Nisâbü’rî, *Tefsîru’l-ğarâibu’l-Kur’ân*, 5/390; Tâhir b. ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 20/180.

⁶³ Muhammed Emin eş-Şinkîti, *Edvâ ‘ü’l-beyân fî izâhi’l-Kur’ân bi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed ‘Abdülazîz el- Hâlidî (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2011), 1/35.

reti belirlemektedir. Bunun sebebini düşündüğümüzde şöyle bir sonuca varmak mümkün görünmektedir: Namaz ibadeti son derece önemli ve değerli bir ibadettir. Bu ibadete değerini kazandıran şey bizzat onu Allâh'ın emretmesidir. Fakat bu emrin yanında bir de içerisinde kötülüklerden uzak kalma gibi bir hususiyet olunca değeri bir kat daha artmaktadır. Netice itibarıyla bu ifade namazın önemini ve değerini ortaya koymaktadır.

Ulemayı bu kanaate sevk eden bir diğer husus da şu olabilir: Yaşadığımız topluma baktığımızda namaz kılmakla birlikte kötülük yapmaya devam eden insanlarla karşılaşmaktayız. Bu durumda şu soru gündeme getirilebilir: Eğer namaz kötülüklerden engelliyorsa bazı insanlar namaz kılığı hâlde kötülük işlemeye nasıl devam etmektedir? Namazın namaz dışında yani toplumsal hayatta kötülüklerle engel olduğu sonucuna vardığımızda etrafımızda yaşanan hayat bunu doğrulamayınca ayetin vakıa ile uyuşmaması gibi bir neticeye varırız ki bu doğru olmaz. İşte bu sebeple namazın içinde dediğimizde, kişi namazda fahşâ ve münker denilen davranışları yapmadığından ayetin tespiti hayat ile uyum sağlamış olmaktadır. Ayrıca namazın, namaz dışında böyle bir işlevi olsaydı insanlar melekler seviyesine yükselirdi ki toplumda böyle bir olay ile de karşılaşmamaktayız.

İfade edildiği üzere “Namaz, namazın içinde kötülüklerden alıko-yar.” diyen müfessirlere, “Namaz, namazın dışında kötülükler yapmaya engel olur.” diyen âlimler bu namazın nasıl bir namaz olması gerektiği üzerinden cevap vermişlerdir.

3.3. Kötülüklerden Nehyeden (Alıkoyan) Namazın Özellikleri

Toplumumuzda mevcut algılardan bir tanesi -haklı olarak- namaz kılan bir kişinin fahşâ ve münker kapsamına giren olumsuz davranış-lardan uzak durması gerektiğidir. Fakat vakıaya baktığımızda durumun böyle olmadığını görüyoruz. Belki de bu sebeple bazı müfessirler söz konusu engel olmayı “namaz kılma esnasında” şeklinde açıklarken di-ğer müfessirler ise engel olmanın kılınan her namaz için değil, şartları-na riayet edilerek kılınan namazlar şeklinde anlamışlardır. Onlara göre

insanı kötülükten alıkoyan namaz, karşılığında mükâfatın hak edildiği namazdır. Bu da öncesinde samimi bir tövbenin olduğu, takvalı, kalbi ve azalarıyla huşû ile donanmış kişinin kıldığı namazdır. Tabiri caizse kulun ayaklarını sıratın üzerinde, cennet sağında, cehennem solunda, ölüm meleği üstünde, kalbi havf ve recâ ile dolu iken kılınan namazdır. Bu hâl kişiyi namazdan sonra da sarar ve kaybolup gitmez.⁶⁴

Namaz kılan kişi, kendisinde bulunması gereken huşû, boyun eğme (tevazu), Allâh'ı zikir ve onun huzurunda bulunduğu duygusunu kuşanır, kalbi ve ihlâsının Allâh tarafından daima bilindiğinin bilincinde olursa nefsi arınır ve zelil bir hâle gelir. Allâh'ın kendisini gördüğü ve gözetlediği duygusu onu kuşatır. O kişinin sözleri ve amelleri düzelir. Dolayısıyla fahşâ ve münkerden uzak durur. Bu hâl üzere iken diğer namaz vakti gelir ve her kıldığı namaz onu daha iyi bir hâle götürür. Müminin namazı böyle olmalıdır. Bir rivayete göre Selef ulemasından biri namaza kalktığı anda titrer ve rengi sararırdı. “Neden böyle oluyorsun?” denildiğinde, “Ben Allâh'ın huzurunda duracağım. Sıradan bir padişahın huzurunda bile böyle olurken padişahların padişahının huzurunda nasıl olmayayım?” demiştir. Kulu fahşâ ve münkerden alıkoyan namaz bu şartlara riayet edilerek kılınan namazdır. Fakat kulun kıldığı namazda bu şartlar gerçekleşmemişse kıldığı namaz onu olduğu hâl üzere bırakır. Eğer o kul günah üzere ise işlediği bu günahlar sebebiyle Allâh'tan uzaklaşmaya devam eder. İbn ‘Abbâs, İbn Mes‘ûd, A‘şâ ve Hasan’dan nakledilen yukarıdaki rivayetler böyle anlaşılır. Fakat bu rivayette namazın kişiyi Allâh'tan uzaklaştırmasını, bizzat namazın bir ma‘siyet olarak, o namazı kılan âsiyi Allâh'tan uzaklaştırdığı gibi bir anlam çıkarmak doğru değildir. Çünkü mana, “Bu namazın kişiyi Allâh'a yaklaştırma hususunda bir etkisi olmaz.” şeklindedir. Bilakis onu fahşâ, münker ve Allâh'tan uzaklık gibi, işlediği kötülükleri ve olduğu hâli üzere bırakır. Allâh'tan uzaklaşma adına tuttuğu mevcut yolu pekiştirir. Namaz bu kimseyi Allâh'a yaklaştırmayınca sanki onu Allâh'tan uzaklaştırmış gibi olur. İbn Mes‘ûd'a, “Filanca kişi çok namaz kılıyor.”

⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/442.

denildiğinde o, “Namaz ancak kendisine itaat edene fayda verir.” demiştir.⁶⁵

Namazın insanları kötülükten nasıl uzaklaştırdığını şu şekilde örneklendirmek de mümkündür:

1- Bir padişahın yanında ve onun hizmetinde bulunan, onun ihsanlarına muhatap olan ve belli bir makama ulaşan kimse bu melikin yanından kovulup onun ihsan ve ikramlarından mahrum olan bir kişiyi gördüğünde, padişaha hizmet etmeyi terk edip huzurdan kovulan kişinin hizmetine girmez. Dolayısıyla namaz kılan kişi Rabbi katında musalli makamına erişince Allâh'ı bırakıp şeytana sığınmaz. Hâlbuki kötülük işleyen kişi şeytana itaat etmektedir. Dolayısıyla namaz kötülükten alıkoyar.

2- Temizlik hizmeti gören kimse temiz elbiseleriyle bu temizlik işini yapmaz. Üstündeki elbise ne kadar değerliyse bu işten o kadar uzak durur. İşte bunun gibi kul namaz kılarken takva elbisesini giyer. Çünkü bilir ki o birazdan Allâh'ın huzuruna çıkacaktır. Kalbe nispet edilen takva elbisesi bedene nispet edilen dünyevi elbiselerden daha değerlidir. Dolayısıyla böyle bir elbiseyi giyen kulun kötülüklere bulaşması imkânsızdır. Ayrıca namazın günde beş vakit devam ettiğini düşündüğümüzde kulun bu kötülüklerden uzak kalması devamlı hâle gelir.

3- Kendisi emir olan kişi nereye oturmak isterse oraya oturur. Fakat o kişi bir melikin emrine girer ve kendisine bir makam tayin edilirse oraya oturmak zorundadır. Eğer gidip herhangi bir esnafın yanında oturmak isterse ona müsaade edilmez. Bir kul da namaz kıldığında Allâh'a itaat makamına yerleşir ve kendisi hakkındaki kararları kendisi veremez. Çünkü o artık ashab-ı yemîn makamındadır ve o makamı ona veren kişinin talimatlarına uymak zorundadır. Kendi yerinde değil de ashab-ı şimal makamında oturmak isterse ona izin verilmez. Kötülük işleyen kimseler ashab-ı şimaldirlere. Bu bize namaz kılan kimseyi Allâh'ın koruduğunu da işaret etmektedir.

4- Melik ile herhangi bir bağlantısı olmayan bazı ayyaşlar vardır ki yaptığı davranışların iyi mi kötü mü olduğuna aldırmaz ve sağda solda

⁶⁵ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 11/398; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/362.

dilediği gibi yiyip içer, her yere istediği gibi girip çıkar. Bu kişi, bayraktar veya okçu gibi bir görevle melike biraz daha yakın olsa da önceki davranışlarını pek fazla değiştirmez. Fakat bu kişiye idarecilik gibi bir görev verildiğinde o kişi artık daha önce gittiği yerlere gitmez ve oradaki insanlarla muhatap olmaz. Namaz kılan kişi de namazıyla Allâh ile bir yakınlık oluşturur. Bu yakınlık ise onu kötülüklerden alıkoyacaktır. Günde beş defa bu namazı tekrar tekrar kıldığında konumu daha da artacak ve öyle bir makama yükselecektir ki o makamda, değil büyük günahları, küçük günahları bile son derece çirkin görerek ondan iğrenip uzak duracaktır.

Namazdaki önemli rükünlerden bir tanesi de içerisinde pek çok öğüt barındıran Kur'ân tilavetidir. Namaz kişinin bütün bedenini meşgul eden bir ibadettir. Namaz kılmaya yönelen kişi, kalbi Rabbine karşı huşû ile dolu, O'nun huzurunda olduğunun idrakinde iken bir de Rabbinin kendisini daima görüp gözettiğini hissedince nefsi terbiye olur ve zelil hâle gelir. Allâh'ın kendisini görüp gözettiği duygusu onu kaplar ve bütün organlarında bu hâlin heybetini hisseder. Namazdan çıktığında bu hâli hissetmeye devam ederken bir diğer namaz vakti gelir ve o namazda hissettiği bu hâller bir adım ileriye taşınır. İşte ayetin haber verdiği durum bu durumdur ve bir müminin namazı da böyle olmalıdır.⁶⁶ Eğer bu hâlin üzerine bir de bu amelinin kendisinin son ameli olduğunu düşünürse maksat tam olarak hâsıl olmuş olur. Nitekim kimse ne zaman öleceğini bilemez ve gerçekten bu ameli son ameli olabilir. Böyle bir namaz insanı kötülükten alıkoyar. Fakat içinde huşû, tezekkür ve tefekkür olmayan bir namaz kişiyi olduğu hâl üzere bırakır. Eğer kişi kendisini Allâh'tan uzaklaştıracak bir amel içinde ise bu namazının ancak Allâh'tan uzaklaşmasına sebep olur.⁶⁷

Öyle anlaşıyor ki namazın kulu kötülüklerden uzak tutması, namazın içerisinde Allâh'a karşı saygı ve tazimi ifade eden tekbîr, tesbîh, kıraat, Allâh'ın huzurunda durma, rükû, secde gibi ibadetler sebebiyledir. Bir nevi namaz, namaz kılan kişiye şöyle demektir:

⁶⁶ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 11/397.

⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/363.

“Kötü fiiller işleme, amelini kendisi için yapmış olduğun varlığa isyan etme. Bunu yapmak sana yakışmaz. Sen bir taraftan söz ve davranışlarınla Allâh’ın azametini ortaya koyarken diğer taraftan ona isyan edersen kendinle çelişmiş olursun. Ayrıca toplumda kötülük işleyip namaz kılmaya da devam eden fakat bu kötülükleri de bırakmayan insanların varlığı gibi bir problem ortaya çıkar.”⁶⁸

3.4. Görüşlerin Değerlendirilmesi

Ayette ifade edildiği gibi namazın insanları kötülükten alıkoyuyor olması onların bu fiili mutlaka terk edecekleri anlamına gelmemektedir. Nitekim Allâh da insanları kötülükten nehyetmekte,⁶⁹ buna rağmen insanlar günah işlemeye devam etmektedir. Namazın nehyi ise Allâh’ın nehyinden daha kuvvetli, daha etkili değilse ve Allâh’ın nehyi zorunlu bir sonuç doğurmuyorsa namaz nasıl doğursun ki? Dolayısıyla namaz kılanların mutlaka kötülükten vazgeçecekleri gibi bir çıkarım aklın ve naklin desteklediği bir çıkarım değildir.

Bir görüşe göre, namaz kötülüğü sona erdirmeye sebeptir. Bu külli anlamda, yani kılınan bütün namazlar böyle bir işlev görür anlamında değildir. Çünkü burada namaz nekra makamındadır. Bu ise olumlu cümlelerde umum ifade etmez. Dolayısıyla burada bir ayet ile vakıa arasında var gibi görülen bir işkâldan söz etmeye gerek kalmamaktadır. Bu sebeple günah sayılan fiillerden kişiyi alıkoyan namaz, kılınan her namaz değil, şartlarına riayet edilerek kılınan namazdır.⁷⁰ Kişiyi tam anlamıyla kötülükten alıkoyan namaz huşû içerisinde, okunanların tedebbür edildiği, bununla birlikte farz, vacip ve adabına da riayet edilerek en güzel ve mükemmel bir şekilde kılınan namazdır. Kişinin tam bir gaflet içerisinde ve namazda yapılması gerekli olan fiilleri ihlâl ederek kıldığı namazın nehyetme vasfı zayıflar.⁷¹

Namazın kabul olmasının alameti kişinin kötülüklerden vazgeçmesidir. Dolayısıyla kişiyi kötülüklerden alkoyma oranında namazının

⁶⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 11/247.

⁶⁹ en-Nahl 16/90.

⁷⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 11/243-244.

⁷¹ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 11/244.

kabul olduğu anlaşılabilir. Çok namaz kılan bir kimsenin kılmış olduğu namazlardan bir kısmını gerçekten olması gerektiği gibi kılması mümkün olabilir. Dolayısıyla Allâh bir lütuf, ihsan ve ikram olarak onun bu namazlarını kabul eder. Kabul ettiğinin göstergesi ise kötülükleri sona erdirmesidir. Dolayısıyla namaz konusunda takınılması gereken tavır, namaza ısrarla devam etmek ve kılınan her bir namazı şartlarına riayet ederek kılma gayretine düşmektir. Nitekim namaz kıldığı hâlde yasak fiilleri yapmaya devam ederken bir müddet sonra bunlardan vazgeçen gencin durumu tam da bu duruma örnek teşkil etmektedir.⁷²

Meseleye bir başka açıdan bakmak da mümkündür. Namaz Allâh'ı zikretmek için kılınır. Nitekim Allâh, “*Beni anmak için namaz kıl.*”⁷³ buyurmuştur. Kim Allâh'ı zikrederse Allâh'ın hoşlanmadığı az veya çok kötü fiilden uzak durur. Namaz kıldığı hâlde kötülük işleyenler, eğer namaz kılmasalardı daha fazla kötülük işleyeceklerdi.⁷⁴ Kıldığı namaz o kişinin kötülüklerini azaltmasına sebep olmuş olabilir. Belki de namaz kılmasaydı daha büyük kötülükler işleyecekken kıldığı namaz onu engellemiş ve küçük günah sınırında bırakmış olabilir. Mesela bu namaz kişinin namahreme bakmasına engel olmuyor gibi görünüyorsa da belki de bu namaz aslında onun zina yapmasına engel olmaktadır. Bunu bizim bilmemiz mümkün değildir. Dolayısıyla namaz kılan bir kimseye söylenmesi gereken, “Böyle namaz kılacaksan hiç kılma daha iyi.” cümlesi değil “Ne olursa olsun namazına devam et.” cümlesi olmalıdır. Bu engel olmanın sınırı ise namazda bulunması gereken şartlara riayet ile doğru orantılıdır.

Ayetin sevk edilme maksadı, namazın önem ve değerine dikkat çekmek olunca namazın kötülüklerden alıkoyma noktasında kendisine has bir özelliği olmalıdır. Bu özelliğin ne olduğu hususunda müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Müfessirlerden bazıları bu özelliği, Allâh katında çok sevap kazandıracak olması şeklinde izah ederler. Bu namazın bir yönüdür fakat nehiy ile doğrudan alakalı değildir. O zaman bizim yalnızca ebrârın namazında değil, bütün namaz kılanların nama-

⁷² Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 11/244.

⁷³ Tâhâ 20/14.

⁷⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 11/244.

zında kendisini gösteren bir manaya ihtiyacımız bulunmaktadır. Bunu huşûya bağlamak mümkündür. Mümin namazda kendisinde bulunması gereken huşûya bürünüp Allâh'a karşı tam bir teslimiyet hâlinde bulununca bu durum onun hâlini düzeltir ve o daima Allâh'ın gözetiminde olduğunun farkına varır. Dolayısıyla bu durum onun bütün söz ve fiillerinde etkisini göstererek onun kötülük işlemesine engel olur. Fakat bu görüş de bütün namazları değil belli namazları içermektedir. Çünkü bu yorumda da namazın kötülükten alıkoyması bir şarta bağlanmıştır ki o da huşûdur. Huşû ise her namaz kılan kişide bulunan bir vasıf değildir. Dolayısıyla bütün namazları kapsamamaktadır.⁷⁵

Ayetteki nehyin anlamını, hakikate en yakın mecaz manaya hamletmek de mümkündür. O da namazda var olan şeyleri nehye, namazı da nehyedene teşbih etmektir. Dolayısıyla mana şöyle olmaktadır: Namazdaki söz ve fiiller namaz kılan kimse için Allâh'ı hatırlatan etkenler olunca bu açıdan namazın bizzat kendisi Allâh'ı hatırlatan bir vaiz yerine geçer. Namaz kılan kişi o vaizi işittiğinde bu durum onu kötülük işlemekten alıkoyar. Nitekim namazda tekbîr, tahmîd, tesbîh, dua, istiğfâr, içerisinde tahmîd, senâ ubûdiyeti itiraf, Allâh'tan yardım ve hidayet talebi, gazap ve sapkınlıktan uzak kalmayı içeren Fâtiha sûresini okuma vardır. Bütün bu fiiller Allâh'ın rızasına ulaşmayı ve ona isyandan ve onun öfkesine sebep olan şeylerden uzak kalmayı insana hatırlatır. İşte bu durum da kişiyi fahşâ ve münkerden alıkoyar. Ayrıca namazda kıyam rükû, secde gibi hudû ve tezellülü ifade eden fiiller vardır. Bu durum Allâh'ın rızasına ulaşmanın ve öfkesinden sakınmanın gerekliliğini hatırlatır. Bütün bunlar kötülüklerden alıkoyar. Ayrıca namazda kalbî fiiller vardır. Niyet, Allâh'ın huzurunda durmaya hazırlanma gibi ki bunlar ma'bûdun emirlerine riayet edilmesi ve nehiyelerinden kaçınılmasına layık olduğunu hatırlatır. Netice olarak namaz bir bütün olarak sanki kişiyi kötülüklerden alıkoyan bir engelleyici olduğunu göstermektedir. Buna ilave olarak bir de namazın günün farklı zamanlarına yayılmış olması yukarıda bahsedilen hatırlatmaların tekrar edilmesi ve nasihatın devamlı hâle gelmesi içindir. Bu tekrarlarla

⁷⁵ Tâhir b. 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 20/178.

kalplerdeki takva da aynı oranda artar ve gönül isyandan uzaklaşır. Neticede takva o kalbe hâkim hâle gelmiş olur.⁷⁶

Bütün bunların da ötesinde Allâh'ın namaza, kötülüklerden uzak kalmayı kolaylaştıracak ve belki de bizim bilemeyeceğimiz bir özellik yerleştirmiş olması da mümkündür.⁷⁷ Mesela namaz kılan kişi ile Rabbi arasında bir bağ oluşur. Hz. Peygamber “Namaz nurdur.” demiştir. Dolayısıyla namaz kılan kişinin kalbine iman ve bu nur dolar. Kalbine nur dolan kimse ise fahşâ ve münkere meyletmez. Bir kötülük yapmak istediğinde biraz önce Allâh'ın huzurunda olduğunu hatırlar ve bu davranıştan uzaklaşır.⁷⁸ Nitekim yukarıda zikri geçen, hem namaz kılıp hem de her türlü çirkin işleri yapmaya devam eden gençten bahsedilen rivayette o gencin bu yanlış davranışlarından namazın hangi yönü sebebiyle vazgeçtiği açıklanmamıştır. Belki de namaz kılmakla birlikte yaptığı yanlış davranışlardan sonra Allâh'ın kendisine, yalnızca huzuruna dikilip namaz kılması, huzurunda durması gerektiği bir ilâhının olduğu bilincine varmasını dilemiş olabilir. Nitekim o gencin bir müddet sonra içerisinde bulunmuş olduğu bu çelişkinin farkına vararak hâlini düzeltmiş olması da mümkündür. Buradan da anlaşılmaktadır ki her ne sebeple olursa olsun namaz kılmak terk edilmemesi gereken bir ibadettir. Çünkü bütün şartlarına riayet ederek namaz kılma aşamasına geçebilmek için öncelikle Allâh'ın huzuruna gelmek gerekmektedir.

Buradaki mani olmayı “bizzat namaz engeller” şeklinde anladığımızda o zaman namazın onu alıkoyduğunu, yani onun kalbine bu kötü fiili yapmaması gerektiğini söylediğini, fakat o kişinin bu nehye kulak asmadığını ve bundan vazgeçmediğini de düşünebiliriz.⁷⁹ Mümine yakışan davranışın fahşâ ve münkerden uzak durmak olduğu muhakkaktır. Ayette “Eğer mümin iseniz yalnızca Allâh'a tevekkül edin.”⁸⁰ buyrulmaktadır. Şu hâlde bir mümin tevekkül etmiyor diye imandan

⁷⁶ Tâhir b. ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 20/179.

⁷⁷ Tâhir b. ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 20/180.

⁷⁸ Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn, *el-Kenzü's-semîn fî tefsiri İbn 'Useymin* (Beyrût: Kitâb Nâşirûn, 2010), 8/581.

⁷⁹ Ebu'l-Kâsım 'Abdulkerîm el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. 'Abdullatif Hasan Abdurrahmân (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 2/458-459.

⁸⁰ el-Mâide 5/23.

çıkıyor ise bu namaz kişiyi kötülüklerden alıkoymuyorsa o namaz namaz olmaktan çıkıyor demek değildir.

4. Zikrullâhın Ne Olduğu Meselesi

Zikrullâh terkibi anlam itibarıyla kulun Allâh'ı zikretmesi anlamına gelebileceği gibi Allâh'ın kulu anması anlamına da gelebilir. Her iki görüşü de benimseyen müfessirler zikrullâhın manasının ne olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

4.1. Allâh'ın Kulu Anması

Zikrullâh terkiinden, öncelikle akla kulun Allâh'ı zikretmesi gelse de bazı müfessirler bu ifadeye “Allâh'ın kulunu anması” anlamını vermiş ve bu anlam üzerinden ayeti yorumlamışlardır. Nitekim İbn ‘Abbas (r.a.) Abdullah b. Rabî’a’ya bu ayetteki zikrullâhtan kastın ne olduğunu sorduğunda İbn Rabî’a bunun namazın içindeki tesbîh, tekbîr, tahmîd, Kur’ân kıraati vb. şeyler olduğu cevabını verince İbn ‘Abbas, “Çok garip şeyler söyledin. Öyle değil. Buradan kasıt, Allâh'ın sizi anması sizin onu zikretmenizden daha değerlidir, demektir.” buyurmuştur.⁸¹ Taberî bu görüşü tercih etmiştir.⁸²

Müfessirler ayeti, “Allâh'ın kulu anması daha değerlidir.” şeklinde anlarken bunun hangi şeyden daha değerli olduğu hususunda farklı görüşler benimsemişlerdir. Bir görüşe göre mana, kul Allâh için namaz kılıp onu zikrettiğinde Allâh da o kulu hayır ile anar. Bu ise kulun onu namazda zikretmesinden daha değerlidir, olmaktadır.⁸³ Bu tefsir, konuyu ayetin bir önceki cümlesindeki namazda okunan Kur’ân ve diğer zikirler ile ilişkilendirerek Allâh'ın kulu hayır ile anmasının değerini ortaya koymaktadır.

Bir diğer görüş ise, kul, Allâh'ın kendisini yâd ettiğini düşündüğün-

⁸¹ ‘Abdurrazzâk, *Tefsîru ‘Abdirazzâk*, 3/7-9; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/441-442; en-Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl*, 3/374-375; İbn ‘Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 11/397-401; el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 11/244; et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/171.

⁸² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/170.

⁸³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/520; ‘Abdurrazzâk, *Tefsîru ‘Abdirazzâk*, 3/7-9; es-Sehâvî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 2/57; İbn Vehb, *Tefsîru İbn Vehb*, 2/141; el-Kurtubî, *el-Câmi’u li ahkâmi’l-Kur’ân*, 13/364; Elmalılı, *Hak Dini*, 5/3781.

de, onun katında seyyiât ile anılmayı arzu etmeyeceğinden daima onun rızasını elde etmek için güzel ameller ile meşgul olacağı şeklindedir. Bu durum kulun Allâh'ı zikrettiğinde ortaya çıkan kötü davranışlardan uzak durma eyleminden daha fazla bir engelleme ortaya çıkarır.⁸⁴ Bu yorum ise kulun Allâh'ı zikretmesi ile Allâh'ın kulu anması arasında bir kıyas yaparak ayeti tefsir etmektedir. Ayrıca meseleyi namazın kötülüklerden engellemesi ile de ilişkilendirerek Allâh'ın kulu anmasının onu kötülüklerden engellemesi hususunda daha etkili olduğunu ortaya koymuş olur.

Bu terkibi, “Allâh'ın sizi namazda anması, namazdan veya her şeyden daha değerlidir.” şeklinde anlamak da mümkündür.⁸⁵ Nitekim “*fezkurûnî ezkurkum*”⁸⁶ ayeti buna delil teşkil etmektedir. İbn ‘Atiyye yine İbn ‘Abbas’tan bu görüşe delil olarak ilgili ayeti zikretmiştir. Allâh namaz kılmayı emredince ki namaz Allâh'ı zikirden hâlî değildir, o zaman Allâh bizzat kendini zikretmeyi de emretmiştir. Zikir emredince ardından Allâh'ın kulu zikretmesi gelir ki bu zikir kulun Allâh'ı zikretmesinden daha değerlidir. Çünkü Allâh kulu sevabı ile zikreder, yani ona sevap yazar.⁸⁷ Ayrıca terkibi, “Allâh'ın sizi rahmetiyle anması sizin onu itaatinizle anmanızdan daha hayırlıdır.” şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.⁸⁸

Allâh'ın kulu anmasının daha değerli olmasının sebebi, Allâh'ın kulunu anması sebepsiz iken kulun Allâh'ı zikretmesi bir sebebe ve beklentiye bağlı olduğu içindir. Nitekim Allâh'ın zikri devamlı ve ebedî iken kulun zikri ise geçici ve sonludur.⁸⁹

4.2. Kulun Allâh'ı Anması

Zikrullâh tamlamasına verilen manalardan biri de kulun Allâh'ı anmasıdır.⁹⁰ Terkibin anlamı, “Sizin Allâh'ı zikretmeniz her şeyden daha

⁸⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/3781.

⁸⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 11/244.

⁸⁶ el-Bakara 2/152.

⁸⁷ Vâhidî, *el-Basît*, 17/531-536.

⁸⁸ Tûsî, *et-Tıbyân*, 8/212.

⁸⁹ Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/374-375.

⁹⁰ ‘Abdurrezzâk, *Tefsîru ‘Abdirrazzâk*, 3/7-9; Ebû Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *Me’âlimü’t-*

değerlidir.” demektir. İbn ‘Atiyye “Allâh’ı anmak” anlamını tercih ederek “zikrullâh”ın mutlak olarak en değerli olduğunu ifade eder. Yani o fahşâ ve münkerden alıkoyar. Namaz esnasındaki herhangi bir zikir de böyle bir işlev görürken namazın dışında da aynı işlevi görür. Çünkü kötülükten vazgeçmek ancak Allâh’ın kendisini daima gözettiğini hatırlayan kişi için geçerlidir. Bunun karşılığı ise Allâh’ın da onu anmasıdır. Namazdaki fiillerin kişiyi kötülükten alıkoyma hususunda bir etkisi yoktur. Fayda sağlayan zikir, ilim, kalbin Allâh’a yönelmesi ve kalpte ondan başka hiçbir şey kalmaması ile gerçekleşir. Dili aşmayan ise başka bir makamdadır. Allâh’ın kulu anması, hidayetini artması ve üzerinde ilim nurunun görünmesidir. Bu da kulun Rabbini zikretmesinin semeresidir.⁹¹

Zikrullâhın manasını, “Kulun namazda Allâh’ı zikretmesi namazdan daha değerlidir.” şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.⁹² Bu terkibi, “Namazın içinde veya dışında,⁹³ namazda ve Kur’ân okurken, namaza devam etmekle birlikte kötülükten alıkoyma konusunda en değerli ameldir.” şeklinde yorumlayan müfessirler de vardır. Bir diğeri, “Zikir, içinde zikir olmayan bütün ibadetlerden daha değerlidir.”⁹⁴ şeklinde verilen anlamdır.

Bu son görüşün ayrı bir önemi vardır. Allâh’ı anmak her şeyden önemlidir. Bu, ibadetlerin de ondan da önemlisi, var olmanın da sebebidir. Dolayısıyla bu konunun ibadetten, ahlaktan daha öncelikli olduğu ortaya çıkmıştır. Namaz, onun değerini bildiğini zikir ile göstermenin bir yoludur ve sadece bu hâliyle dahi son derece önemlidir. Ahlak ise bir sonra konuşulması gereken bir meseledir. Bunu teyit eden bir başka mana ise, “Kulun Allâh’ı tazimle anması diğer itaatlerden,⁹⁵ Allâh’ı zikretmek kötülükten engellemekten daha büyüktür.” şeklinde

tenzîl fî’l-tefsîri ve’t-te’vîl (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1992), 4/378; Tâhir b. ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-temvîr*, 20/177-180.

⁹¹ İbn ‘Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 11/397-401; Kurtubî, *el-Câmi’u li ahkâmi’l-Kur’ân*, 13/360-363.

⁹² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/171; Tûsî, *et-Tıbyân*, 8/213.

⁹³ Tâhir b. ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-temvîr*, 20/181.

⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi’u li ahkâmi’l-Kur’ân*, 13/362.

⁹⁵ Tûsî, *et-Tıbyân*, 8/213.

verilen anlamdır.⁹⁶ Bu anlamlar, öncelikle zikre vurgu yaparak onun önemini ortaya koymakla birlikte ahlaki davranışları görmezden geliyor veya onları değersizleştiriyor değildir. Namaz gibi zikrin bir parçası olan bir amel kulu yanlış davranışlar yapmaktan alıkoyuyor ise genel olarak Allâh'ı anma fazlasıyla buna engel olacaktır. Bu sebeple Allâh'ı daima akılda tutma düşüncesi kulun gönlüne yerleşirse ardından ahlaki davranışlar kendiliğinden gelecektir.

Ebü'd-Derdâ ve Katâde, "Allâh'ı zikretmek, bunun dışındaki bütün her şeyden daha değerlidir." görüşünü benimserken bundan, helal ve haram kıldığı hususlarda Allâh'ı daima hatırında tutarak, haramı bırakıp helali tercih etmeyi anlamıştır. Allâh'ı her hâl üzere hatırlamak, her şeyden değerli ve üstündür. Kul her daim Allâh'ı hatırladığında amel defterine günah yazılmaz. Çünkü Allâh'ı hatırlayınca yapmayı arzu ettiği günahı vazgeçer. Allâh'ı diliyle anan, fakat buna rağmen haramı ve yasak olanı işlemeye devam eden kişi gerçekten Allâh'ı anıyor değildir. Ferrâ ve İbn Kuteybe de bu görüşe katılarak buradaki zikrin, tesbîh ve tehlîl olduğunu söylemiş, bunun çirkin ve kötü davranışlardan alıkoyma hususunda daha etkili, daha değerli ve daha uygun olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷ Kul fahşâ ve münker kapsamına giren bir fiili işleyeceği anda Allâh'ın kendisini bu fiili işlemekten yasakladığını ve tehdidini hatırlaması son derece önemlidir. Çünkü bu hatırlama namazın kötülükleri engellemesinden daha etkili bir engel olma hâli ortaya çıkarır.⁹⁸ Bunun sebebi zikrin daima tekrar imkânına sahip olmasıdır. Namazda bu kadar tekrar yoktur. Nitekim Hz. Ömer'in söylediği, "Allâh'a dil ile şükretmekten daha değerli olanı, emri ve nehyi anında Allâh'ı hatırlamaktır." sözünü böyle anlamak mümkündür. Netice olarak mana, "Bu hâl, namazın engellemesinden daha etkili bir durumdur." olur.⁹⁹

"Allâh'ı zikretmek, akıllarınızın alamayacağı kadar değerlidir." görüşünün yanında "Kötülüklerden uzak kalma hususunda diğerlerinden

⁹⁶ Tûsî, *et-Tıbyân*, 8/214.

⁹⁷ Vâhidî, *el-Basît*, 17/535; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 11/397-401; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 11/246.

⁹⁸ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 3/442; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/374-375; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 11/397-401.

⁹⁹ Tâhir b. 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 20/180.

daha etkilidir.” yorumu da yapılmıştır.¹⁰⁰ Ayette geçen “*velezikrullâhi ekber*” terkihi mutlak bir ifadedir. Bu açıklamaya göre kötülükten alıkoyan şey zikirdir. Namazın içinde yer alan az bir zikir kötülüğe engel olduğu gibi namazın dışında da yanlış davranışlara engel olur. Çünkü burada kulu kötülükten alıkoyan şey onun Allâh’ın kendisini daima gördüğünü bilmesidir. Bu kişinin mükâfatı ise Allâh’ın, en seçkin kulları arasında onun adını anmasıdır. Yoksa yalnızca namazda yapılan hareketlerin olumsuz davranışlardan alıkoyma gibi bir özelliği yoktur. Bu noktada fayda sağlayan şey, ne yaptığını bildiği hâlde yalnızca Allâh’a yönelmiş bir kalp ile başka her şeyden soyutlanarak yapılan zikirdir. Yalnızca dilde kalan ve onu aşmayanın ise mertebesi başkadır.¹⁰¹ Nitekim namazda üç özellik yoksa o namaz namaz değildir: ihlas, haşyet ve zikrullâh. İhlas, kişiye iyiliği emreder, haşyet onu kötülükten alıkoyar, zikrullâh ise Kur’ân’dır ki hem iyiliği emreder hem de kötülükten alıkoyar denilmiştir.¹⁰²

Bu terkipten kulun namazda Allâh’ı anması, namazın diğer erkânından, namazın dışında Allâh’ı anmasından veya diğer amellerinden daha değerlidir gibi bir anlam çıkarmak da mümkündür.¹⁰³

4.3. Kasıtın Namaz Olması

Zikrullâhın manasının ne olduğuna dair yukarıdaki görüşlere ilave olarak müfessirlerden bir kısmı üçüncü bir görüş benimsemiştir. Onlara göre bu terkipten kasıt namazdır. Namaz iyi amellerin en değerlisidir.¹⁰⁴ Hakikati, Allâh’ı anmak ve kulun, O’nun huzurunda manevi olarak değişim ve gelişim geçirerek aczini ve ihtiyacını Allâh’a sunduğu namaz esasında en büyük amel, çirkin ve kötü davranışlardan alıkoymada en büyük etkendir.¹⁰⁵ Mana ise, “İçerisinde Allâh’ı zikrederek kıldığın namazın bizatihi kendisi, namazın seni fahşâ ve münkerden engellemesinden daha değerlidir.” olur. Müminin kıldığı namazdaki zikir hâli her

¹⁰⁰ Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl*, 3/374-375.

¹⁰¹ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru’l-muhît*, 7/149.

¹⁰² İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr*, 6/263.

¹⁰³ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 11/245.

¹⁰⁴ Sehâvî, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 2/57; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 11/244; Elmalılı, *Hak Dini*, 5/3781.

¹⁰⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/3781.

şeyden büyüktür.¹⁰⁶ Bu görüşte namaza vurgu yapılmakta, en büyük değer namaz olduğu ifade edilmektedir.

Namazın zikrullâh olarak isimlendirilmesinin sebebi Cuma sûresinin 9. ayetindeki, “*Allâh’ı zikre koşun.*” ifadesinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada namaza değerini katan şeyin onun zikrullâh oluşu olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir.¹⁰⁷ Nitekim “*Beni anmak için namaz kıl.*”¹⁰⁸ ayeti bu manayı açıkça ortaya koymaktadır. Namazın zikir kelimesiyle ifade edilmesi, onun tam bir ibadet bilinciyle, Allâh’ın huzurunda bulunduğu şuuru ve sorumluluğu ile eda edildiğinde arzu edilen ahlaki neticeyi doğuracağını ortaya koymuş olur. Bu şekilde namaz kılarak Allâh’ı anmak en büyük ibadettir. Namazın insandaki Allâh şuurunu güçlendirme işlevi, diğer faydalarından daha önemlidir. Ayette namazın böyle bir bilinç ve sorumluluk duygusundan uzak olarak kılındığı oranda ibadet kalitesini de kaybedeceğine işaret vardır.¹⁰⁹

4.4. Kastın Kur’ân Olması

Zikrullâh terkibine verilen anlamlardan biri de Kur’ân’dır. Allâh Teâlâ’nın elçisine Kur’ân okumayı ve namaz kılmayı emrettikten sonra “zikrullâh”ın, yani Kur’ân okumanın her şeyden daha değerli olduğunu söylemiştir. Böylece Kur’ân okumanın namazdan bile daha değerli olduğu ve fahşâ ve münkerden alıkoyma hususunda daha etkili olduğu sonucu ortaya çıkmış olmaktadır.¹¹⁰

Bunun dışında “zikrullâh” terkibine iman anlamı veren müfessirler de olmuştur. Bu görüşe göre Allâh Teâlâ iki değerli ameli zikrettikten sonra ardından imanı zikretmiş ve en değerli olan şey imandır demiştir. Nitekim bu mana, sûrenin baş kısmıyla da uyumludur. Orada şirk vardı. Burada ise iman vardır. Dolayısıyla surenin başı ile sonu arasında bir münasebet gerçekleşmiş olmaktadır.¹¹¹

¹⁰⁶ Tâhir b. ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 20/177-180.

¹⁰⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/441-442; Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl*, 3/374-375; Nisâbü’rî, *Tefsîru rağâibu’l-Furkân*, 5/389-390.

¹⁰⁸ Tâhâ 20/14.

¹⁰⁹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 4/275.

¹¹⁰ Vâhidî, *el-Basît*, 17/536.

¹¹¹ Tâhir b. ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 20/180.

Sonuç

Genel olarak ibadet-ahlak ilişkisi, özel olarak ise namaz-ahlak ilişkisi dün olduğu gibi bugün de güncelliğini koruyan bir konudur. Çünkü toplumda dindar insan denildiğinde akla gelen bir imaj vardır. Bu sebeple onda görülen yanlış bir davranış dikkat çekmekte ve diğer insanların yaptığı yanlışlara nispetle daha fazla tepki toplamaktadır ki bu da son derece doğaldır. Nitekim Ankebût sûresinin 45. ayeti, namaz özelinde bu gerçeği ortaya koymaktadır. Ayet, namazın fahşâ ve münker olarak görülen fiilleri engellediğini açıkça ifade etmektedir. Fakat bunun nasıl gerçekleştiği, hangi namazların bunu sağladığı, bu alıkoymaya sebep olmayan namazların durumunun ne olduğu hususunda müfessirler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ayetin giriş cümlesinde Hz. Peygamber'e hitap edilerek Kur'an'ı okuması ve namaz kılması emredilmiştir. Bunun sebebi onu Kur'an ve namazla teselli etmek olabileceği gibi aslında hitabın Hz. Peygamber özelinde bütün ümmete olması daha muhtemeldir. Peygamberlerin ismet sıfatı sebebiyle günah işlemeyecekleri bilindiğine göre namazın fahşâ ve münkerden engellemesinin doğrudan Hz. Peygamber ile değil de ümmet ile ilgili olduğunu ve hitabın Peygamber özelinde ümmete olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Namazın yanlış davranışlara engel olmasını ise müfessirlerden bir kısmı namazın içinde ve namaz devam ettiği müddetçe şeklinde anlamış olmalarıyla birlikte bu durumun namaza mesela uyku gibi diğer davranışlardan farklı bir özellik katmadığı aşikâr olduğundan bu engellemeyi namazın içi ile sınırlandırmak çok doğru görünmemektedir. Müfessirlerin büyük çoğunluğu ise bunu namazın dışında ve sosyal hayatta ahlaka yansıyan yönüyle ele almış ve tefsir etmiş, namazın kişiyi ahlaken geliştirmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Fakat topluma baktığımızda durumun pek de görüldüğü gibi olmadığı müşahede edilmektedir. Bu sebeple müfessirler, bu neticeyi gerçekleştiren namazın, kılınan her namaz değil şartları yerine getirilerek kılınan namaz olduğunu söylemişlerdir. Bu şartlar ise "Namazın şekil şartlarından da öte kimin huzurunda bulunduğu farkında olarak, dış dünyadan tama-

men soyutlanarak, içerisinde samimiyet ve mutlak itaat hâlinin olduğu bir namazdır.” demişlerdir. Bu şuurla kılınan namaz muhakkak kişiyi yanlış davranışlardan engelleyecektir. Bu ibadetin günde beş defa tekrar ettiğini düşündüğümüzde bu durum sürekli bir hâl almış olur. İşte böyle bir namaz kişiyi günahlardan engelleyen namazdır.

Bununla birlikte, bütün namazların müminde az veya çok kötü davranışlara karşı kalkan oluşturduğu, fakat bunun fark edilemeyeceği dikkatten kaçmamalıdır. Bunun için bahsedilen şartlara riayet edilmeden kılınan namazın dahi önemli olduğu söylenebilir. Sonuç olarak namaz kılan bir müminin bu namazı küçümseyerek terk etmesinin doğru olmayacağı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Söz konusu ayette ifade edilen zikrullâh kavramına ister kulun Allâh’ı anması isterse Allâh’ın kulu anması veya Kur’ân ve namaz manaları verelim, ortaya çıkan netice kulun Allâh’ı daima hatırlaması, anması, onun kendisini daima gözetim altında tuttuğunu gönlünden asla çıkarmamasıdır. Kul bunu hakkıyla başarabildiğinde zaten maksat hâsıl olacak ve dinin oluşturmak istediği kul tipi kendiliğinden gerçekleşecektir. Burada ayette ifade edilen, “Namazın kötülükten engelleme rolü nedir?” sorusu ortaya çıkmaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi namazı Allâh’ı anma ve hatırlama olarak değerlendirdiğimizde ayette zikrin insanı kötülüklerden nasıl uzak tuttuğu sorusu en önemli zikir olan namaz üzerinden örneklendirilmiştir sonucuna varmamız mümkündür.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu’ayb el Arnavût. Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 3. Baskı, 2015.
- Akkaya, Ayşe. *Kur’ân’ın İbadetle İlgili Hükümlerinde Ahlaki Boyut*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eşraf es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Halîl Me’mûn. Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 2001.
- ‘Âlûsî, Ebu’l-Fazl Mahmûd. *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîmi ve’s-seb’î’l-mesânî*. Beyrût: Dâru’l-Fikr, ts.

- Beğavî, Ebû Muhammed el-Ferrâ. *Me'âlimü't-tenzîl fi't-tefsîri ve't-te'vîl*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1992.
- Endelûsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf. *el-Bahru'l-muhît*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1996.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım 'Abdulkerîm. *Letâifü'l-işârât*. thk. 'Abdullatîf Hasan 'Abdurrahmân. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Nesefî, Ebu'l-Berakât. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Mervân Muhammed Şe'âr. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1996.
- Nîsâbü'rî, Nizâmüddîn el-Hasen b. Muhammed. *Tefsîru ğarâibu'l-Kur'an ve rağâibu'l-Furkân*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-kebîr*. thk. İbrahim Şemsüddîn. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- San'ânî, 'Abdurrazzâk b. Hemmâm. *Tefsîru 'Abdirrazzâk*. Tahkik: Mahmûd Muhammed 'Abduh. Beyrût: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1999.
- Sehâvî, Ebu'l-Hasan 'Alî b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*. thk. Mûsâ Mes'ûd. Kâhire: Dâru'n-Neşr, ts.
- Şînkî, Muhammed Emin. *Edvâ'ü'l-beyân fi izâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*. thk. Muhammed 'Abdülazîz el-Hâlidî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Taberî, İbn Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2001.
- Tâhir b. 'Âşûr, Muhammed. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. Beyrût: Müessesetü't-Târîh, ts.
- Tûsî, Muhammed b. el-Hasen. *et-Tıbyân fi tefsîri'l-Kur'an*. thk. Ahmed Habîb Kayser el-Âmilî. Kum: Zevî'l-Kurbâ, 1431.
- 'Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *el-Kenzü's-semîn fi tefsîri İbn 'Useymîn*. Beyrût: Kit'a Nâşirûn, 2010.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ahmed. *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*. thk. Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Vâhidî. *et-Tefsîru'l-basît*. Mısır: Dâru'l-Musavviri'l-'Arabî, ts.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmi'it-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl*. thk. Muhammed 'Abdusselâm Şâhîn. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

- Işık, Emin. "Ankebût Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. 'Abdullâh b. İbrahîm el-Ensârî. Kâhire: Dâru'l-Fikr el-'Arabî, ts.
- İbn Kesîr, 'İmadüddîn Ebu'l-Fidâ. *Tefsîru İbn Kesîr*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût. Dimaşk: er-Risâletü'l-'Âlemiyye, 2010.
- İbn Vehb, Ebû Muhammed. *Tefsîru İbn Vehb*. thk. Ahmed Ferîd. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003.
- Karaman, Hayrettin - Çağrı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kâfi - Gümüş, Sadrettin. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, 2006.
- Kesgin, Hafsa. "Günümüzde İbadetlerin Forma İndirgenmesinin Dini ve Ahlaki Sonuçları". *Süriyâ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 223-251.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Ahmed Ferîd. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003.
- Tezekici, Mürüvvet. *İslamdaki Temel İbadetlerin Ahlaki Boyutu*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. b.y.: Eser Neşriyat ve Dağıtım, ts.

Summary

Worship and morality are two important fundamental issues for the Islamic religion. When a person is included within the borders of Islam, one of the responsibilities he faces is worship. These worships, which are spread over the day, week, month, year, and even a lifetime, are not just made of form, but a spirit that gives life to that worship is placed behind each of them. While the form of worship requires the servant to perform certain actions in the presence of the Lord, its spirit aims to protect the servant's dignity by keeping him away from wrong behavior and to bring both him and the society to a certain moral level. Although a very broad framework comes to mind when worship is mentioned, the point we want to focus on here is specifically şalât. The issue of whether şalât, which is also expressed as the conditions of Islam,

has another purpose besides gaining God's consent is important. Does ṣalāt contribute positively to the life and behavior of a Muslim individual and take him to a higher moral level? When we look at today, the point of obtaining God's consent in matters of worship seems to have come to the fore, and the moral aspect of the issue seems to have remained in the background. Therefore, it is necessary to restore the disturbed balance by focusing more on this aspect of ṣalāt, because it is not possible for any worship commanded by Allah to be far from certain goals. Whether ṣalāt contributes to the moral level and development of the individual or society and how the moral dimension of the issue is understood from the perspective of Muslims is an issue that needs to be emphasized. One of the issues discussed today, when the tension between the religious/conservative segment and the secular/secular segment has increased, is the relationship between worship and morality. Some events experienced in the conservative community, especially by the secular community, were generalized against the religious community, leading to insinuations that such negative events occurred especially in the religious community. Afterwards, what is important for a person is the ṣalāt he performs, the fast he keeps, etc. The idea that it is not about purity of heart but purity of heart has begun to be expressed. This situation has caused the relationship between worship and morality to come to the fore again. As a matter of fact, a lot of research have been conducted on the subject, both at the level of master's and doctoral theses and articles. When we look at these studies, we have reached conclusions that the main thing is morality, and that worship should be considered as a tool on the path to morality, by showing evidence in the relevant verse that we will examine in this study, regarding the relationship between worship and morality. This view was supported by some narrations; thus, it was concluded that worship that does not lead to moral consequences has no value. It is a fact that religion aims to bring people to moral maturity with the orders and prohibitions it puts forward, and that worship contributes to increasing the level of religiosity of the person. However, it is not correct to claim that this is

its sole purpose. Worship also has an extremely important function of protecting and maintaining the nature of the servant. It is possible to understand this as a person reaching a certain moral maturity. One of the conditions for a Muslim individual to perfect his faith is to build his relationship with his environment based on his faith and worship on a moral basis. Although this is the case, it should also be stated that good morals are not the sole purpose of worship, but one of its important purposes. The main purpose of worship and good morals is to attain Allah's consent. Although worship is performed for purposes such as gaining heaven, protection from hell, and gaining rewards, the most acceptable of these is that Allah is a being worthy of worship and commands worship. If we cannot see this truth, we will conclude that the worship performed by individuals who perform obligatory worship but cannot develop moral behavior does not have any meaning in terms of religion. In this study, we will examine what the purpose of worship is in the context of the 45th verse of Surah al-ʿAnkabūt and specifically in prayer worship. The verse clearly states that prayer prevents acts that are considered immoral and munkar. However, different opinions have been put forward by commentators on how this happens, which prayers provide this, and what is the situation of prayers that do not cause this detention. When we look at the relationship of the verse with the previous one, we see the relationship between this verse and Hz. We see that the Prophet was consoled. Seeing that people insist on denial, Hz. The Prophet was extremely sad. The verse then says: If you are saddened by their disbelief, recite what has been revealed to you. Because in that revelation you will see that what happened to you also happened to them. They also conveyed the message and tried to dissuade them from denying it by citing evidence. But they could not save their people from misguidance and ignorance, he says. In this study, we will seek answers to the questions of whether the purpose of worship is only to turn the servant into moral individuals, if so, whether the worship performed by people who continue to exhibit immoral behavior even though they perform worship has any value, and what are

the reasons why worship cannot produce moral behavior in the Muslim individual. We will carry out our research on the relationship between worship and morality in the context of the 45th verse of Surah al-‘Ankabūt, starting from the first period classical commentaries and following a course to the present day. Thus, we try to determine whether there has been any differentiation in the interpretation of the verse from past to present and, if so, the clues to this. As a result, we show that one of the important goals in the worship-morality relationship is to lead the Muslim individual to moral behavior, but this is not the sole purpose of worship. In addition, it is concluded that there are certain conditions for worship to result in moral behavior, and that moral results can be achieved when these conditions are complied with, and that this worship has a value in the sight of Allah, even if it does not produce a moral result. As a result, it has been revealed that ṣalāt is extremely important and valuable even if it is only a form of worship, that it should continue to be performed even if it does not produce a moral result, and more importantly, that every ṣalāt performed definitely produces a moral result, but the person may not be aware of it.